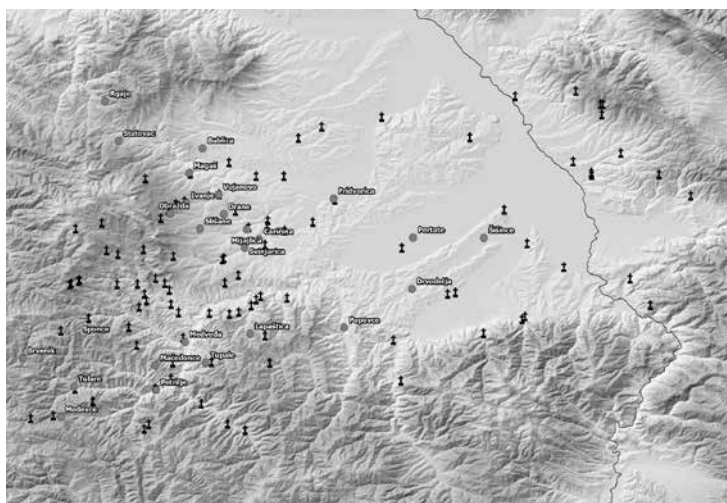

Соња Стаменковић, Вујадин Иваншевић
(Археолошки институт Београд)

РАНОВИЗАНТИЈСКА АРХИТЕКТОНСКА ПЛАСТИКА У СРЕДЊОВЕКОВНИМ ЦРКВАМА У ЖУПИ ПОДГОРА

Западни делови Лесковачке котлине, којима припадају северне падине Гољака, источни крајеви Радан планине и највећи део области око Пусте Реке, чинили су саставни део средњовековне жупе Подгора. Највише података о насељима у жупи Подгора оставио је Михаило Лукаревић, дубровачки трговац, који је тридесетих година 15. века пословао у Новом Брду. У његовој трговачкој књизи забележени су дужници из низа насеља у жупи: Слишане (*Slisani*), Статовац (*Ostatouzi*), Ивање (*Iuane*), Бадале (*Badale*), Оране - Орах (*Orach*), Милетинци (*Miletinzi*), Комесци (*Chomszi*), Вујаново (*Vienoua*), Дрводеље (*Driuodile*), Свињарица (*Suinariza*), Праје (*Nrugaiia*), Ображда (*Hobrasdena*). Поред ових, Михаило Лукаревић наводи и друга насеља која, по свом географском положају, такође припадају жупи Подгора: Бублице (*Bobulize*) код Ивања, Брвеник код Голака (*Gisdauize in Bruiunich*), Добросељани (*Dobrosselani*), Лапаштица (*Lopastiza*), Маћедонце (*Machedonize*), Медевце (*Medoieuzi*), Медвеђа (*Meduiga*), Магаш (*Magas*), Пертате (*Pertati*), Петриље (*Petrila*), Прпоре (*Prupore*), Поповце (*Popouzi*), Придворица (*Priduoriza*), Рударе (*Rudari*), Шишинце (*Sisinzi*), Спонце (*Spanzi*), Туларе (*Tulari*) и Тупале (*Tupala*) (Сл. 1). Према Михаилу Динићу, у овој области се налазила и Островица Константина Михаиловића.¹ У књизи Михаила Лукаревића наводе се, како бележи Јован Јовановић, места Мијајлица (*Michal*) и Царичина (*Zrissina*) која такође припадају жупи Подгора. У попису су забележени *Nouach Radossalich de Zrissina sie piego per Pricho de Michal in Podgori*.² Село Царичина налазимо касније у „Попису области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446)“. Ту је забележено да село има 14 домова и приход од 1124 акчи. Поред Царичине, са простора

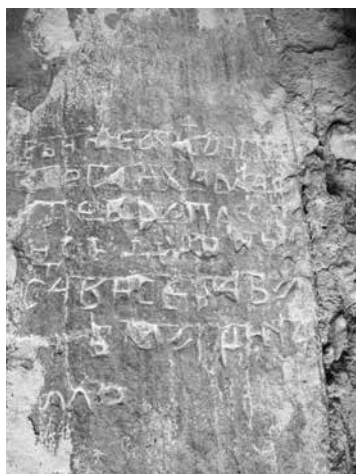
¹ М. Динић, *Из дубровачког архива I*, Београд 1957, 35–90; Исти, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II део*, Београд 1962, 36.

² Ј. Јовановић, *Пуста река - Антропогеографска и социолошка истраживања II део*, Лесковац 1976, 11; М. Динић, *Из дубровачког архива*, 44, 74; Исти, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, 31.

Сл. 1. Средњовековна насеља наведена у трговачкој књизи Михаила Лукаревића и познати остаци црквених грађевина

Fig. 1. Medieval settlements cited in the trading book of Mihailo Lukarević and remains of the known churches

Сл. 2. Надгробни споменик са ћириличким натписом из цркве св. Пантелејмона у Газдару

Fig. 2. A tombstone with the Cyrillic inscription from the St. Panteleimon church in Gazdare

некадашње жупе Подгора у овом попису наводе се: Грабовница, Бучумет, Боровци, Драјинци, Лозане, Оране (Orjanova), Маховица, Драговац, Црква, Злата (Zlatarje), Мачина (Mačište) и Гласовик.³

Судећи према сачуваним историјским изворима, област жупе Подгора била је густо насељена. Као и жупе Тополница, Морава и Врање, она је у великој мери одржавала трговачке везе са тада најважнијим привредним центром Новим Брдом, најпознатијим по експлоатацији руде сребра. Михаило Лукаревић је трговао посебно са насељима смештеним на северним и североисточним падинама Гољака, у горњем сливу Јабланице, од Медевца ка Медвеђи, као и са насељима која леже на источним падинама Радана, од Свињарице ка Статовцу и Рају.

О густој насељености ове области у средњем веку, поред историјских записа, сведочи и велики број споменика, нарочито цркава и некропола. Њихов попис оставили су Јован Јовановић у делу „Пуста река - Антропогеографска и социолошка истраживања“⁴ и Славенка Ерцеговић-Павловић и Душанка Костић у монографији „Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја“.⁵ Картирање остатака

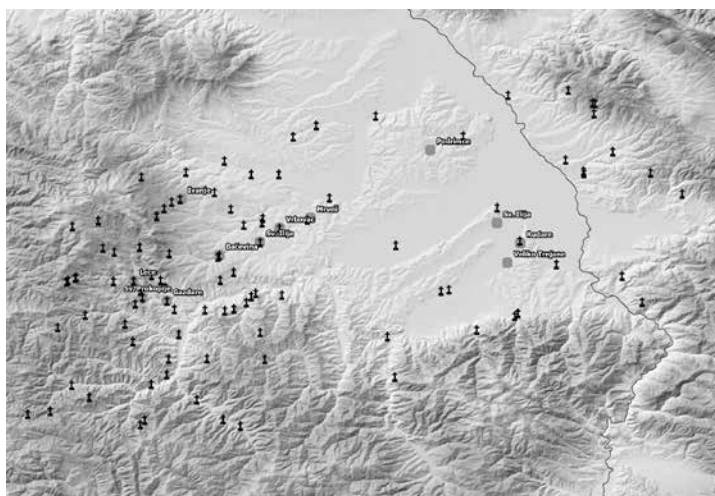
³ О. Зиројевић, И. Ерен, Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446), *Врањски гласник* 4, 1968, 377-416.

⁴ Ј. Јовановић, *нав. дело*.

⁵ С. Ерцеговић-Павловић, Д. Костић, *Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја*, Београд-Лесковац 1988.

Сл. 3. Остаци црквених грађевина и налази римских? и рановизантијских спотија у црквама

Fig. 3. The remains of the church buildings and Roman and early Byzantine *spoliae* in the churches

Сл. 4. Црква св. Пантелејмона у Газдару

Fig. 4. Church of St. Panteleimon in Gazdare

цркви и црквишта указује на посебну концентрацију богомоља у северним деловима Лесковачке котлине у области жупе Подгора, посебно уз горњи ток Јабланице, као и на простору између Гољака и Радана (Сл. 1).

Поређећи податке о насељима из извора са подацима о очуваним црквама, уочавају се преклапања, али и значајне празнине у историјским изворима. Основни проблем је мали број сачуваних извора, али и оскудан број података који се односе на поједине трговачке области. Тако се у књизи Михаила Лукаревића наводе везе овог трговца са одређеним областима, а у дефтеру из времена Мехмеда II помињу се само поједини тимари.

Насеља у области Газдара, Леца и Гајтана изостављена су у наведеним пописима, иако је на овој територији сачуван велики број цркава, црквишта, манастиришта и некропола, које јасно указују на значајну насељеност ове области у средњем веку. То потврђују и два средњовековна надгробна споменика са ћириличким натписима из Газдара датована у 15. век. Један

Сл. 5. Рановизантијски капител у цркви св. Пантелејмона у Газдару
 Fig. 5. Early Byzantine capitel in the church of St. Panteleimon in Gazdare

Сл. 6. Црква св. Прокопија у Пустом Шилову
 Fig. 6. Church of St. Procopius in Pusto Šilovo

Сл. 7. Рановизантијска камена пластика у цркви св. Прокопија у Пустом Шилову
 Fig. 7. Early Byzantine decorative architectural sculpture in the church of St. Procopius in Pusto Šilovo

је узидан у северозападни зид данашње цркве св. Пантелејмона (Сл. 2), а други споменик, данас у Народном музеју у Лесковцу, подигнут је поводом смрти дијака Радивоја Раткова, брата попа Луке.⁶ О старијем хоризонту 14. века сведочи некропола са великим каменим плочама која се развила поред цркве. Током археолошких истраживања, у једном од гробова откривен је динар Јакова (с.1380-с.1395), вазала Вука Бранковића (с.1375-с.1396).

Једну од карактеристика црквених грађевина у области Подгора представља коришћење великог броја сполија - римских, рановизантијских и делом средњовековних камених споменика - које су употребљене као део црквеног намештаја, најчешће као делови часне трпезе. Напоменимо

⁶ С. Ерцеговић-Павловић, Д. Костић, *нав. дело*, 57–59; црква св. Петке.

да је један број ових споменика дислоциран, те им се не може одредити намена.

У прву групу бисмо управо издвојили цркве на крајњем западу Лесковачке котлине, у области Газдара, Леца и Пустог Шилова (Сл. 3). У поменутој цркви св. Пантелејмона у Газдару (Сл. 4), која је обновљена у 19. веку на темељима старијих богомоља, налази се велики број римских, рановизантијских и средњовековних сполија. Од сигурно опредељених римских сполија издвајамо делове једног жртвеника. Од рановизантијских, посебно место заузима велики

Сл. 8. Црква св. Арханђела у Лецу

Fig. 8. Church of St. Archangels in Lece

капител постављен на део стуба на месту часне трпезе (Сл. 5).⁷ Реч је о јонском капителу са импостом који чине јединствен блок, са кружном доњом површином и квадратном горњом равни импоста. Капител одликују снажно завијене волуте у виду широке траке, које заузимају више од половине висине капитела, остављајући мало простора за развијање орнамента у виду акантусовог лишћа на слободним површинама, са једне, и акантусово лишће у чијем се средишту налази медаљон у виду пупољка, са друге стране. На бочној страни, изнад волута, приказани су листови акантуса. Орнаменти листова акантуса плитко су исклесани. Директне аналогije за овај тип капитела налазимо на Царичином граду (*Justiniana Prima*) у капителима из базилике са трансептом из Доњег града. Потребно је напоменути да је на једном од капитела овог типа са Царичиног града исклесан монограм цара Јустинијана I (527-565).⁸

Недалеко од цркве св. Пантелејмона у Газдару, налазе се остаци цркве св. Прокопија у Пустом Шилову (Сл. 6). Од римских сполија, у цркви су нађене две вотивне аре посвећене Херкулу.⁹ Од рановизантијских, ту је капител циборијума коринтског типа, као и делови ограда амвона од пешчара (Сл. 7.1-2). Орнамент капитела чине четири развијена акантусова листа, распоређена у једном реду, који се шире уз стабло стуба и делом се додирују. Доњи део капитела наглашен је прстенастим проширењем. Капител одликују грубо стилизовани, широко и неправилно моделовани

⁷ S. Stamenković, *Rimsko nasleđe u Leskovačkoj kotlini*, Beograd 2013, 77, 162, kat. 172.2, sl. 65.

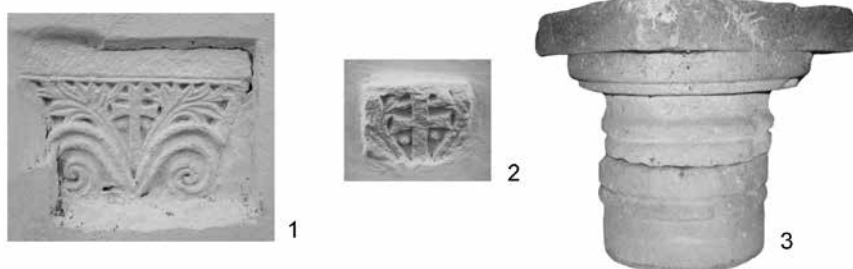
⁸ Ђ. Мано-Зиси, Ископавање на Царичину Граду 1949-1952 године, *Старинар* 3-4, Београд 1955, 127-168, 136-143, сл. 20, 27-28; И. Николајевић-Стојковић, *Рановизантијска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд 1957, 53, сл. 90.

⁹ P. Petrović, *Naissus-Remessiana-Horeum Margi, Inscriptions de la Mésie Supérieure IV*, Beograd 1979, 120, nos. 107-108; S. Stamenković, *nav. delo*, 169, kat. 193.1-2.

Сл. 9.
Позносредњовековна
камена пластика у
цркви св. Арханђела
у Лецу

Fig. 9. Late Medieval
decorative archi-
tectural sculpture
in the church of St.
Archangels in Lece

Сл. 10. Рановизантијска камена пластика у цркви св. Илије у Штулцу
Fig. 10. Early Byzantine decorative architectural sculpture in the church of St. Elias in
Štulac

Сл. 11. Рановизантијски капител из
цркве св. Петке у Рудару

Fig. 11. Early Byzantine capitel in the
church of St. Petka in Rudare

режњеви акантуса. Овај тип капитела има своје аналогije у сличним, квалитетнијим примерцима из крстообразне цркве на Царичином граду.¹⁰ На боље сачуваном примерку ограде представљен је фриз са виновом лозом где се наизменично преплићу листови винове лозе и гроздови. Као и делови ограде амвона, ограда је рад локалне радионице. Неколико стотина метара од цркве св. Прокопија, нађена је вотивна плоча од неквалитетног

¹⁰ И. Николајевић-Стојковић, *нав. дело*, 55, сл. 27; J. Guyon, G. Cardi, L'église B, dite Basilique Cruciforme, *Caričin Grad I: Les basiliques B et J de Caričin Grad, quatre objets remarquables de Caričin Grad, le trésor de Hajdučka Vodenica*, N. Duval, V. Popović (éds), Belgrade-Rome, 1984, 1–90, 60–61, fig. 60.

Сл. 12. Црква у
Мрвешу
Fig. 12. Church in
Mrveš

сивог мермера посвећена Либеру. Била је уграђена у темељни зид урушене цркве, на месту званом Горњи Копран. На њој је забележено постојање неименованог *vicus*-а.¹¹

Северно од Газдара и Пустог Шилова налази се локалитет Црквина у селу Леце, где су код цркве, једнобродне укопане грађевине са полукружном апсидом и припратом (Сл. 8) такође нађене сполије - две римске вотивне аре, од којих је једна посвећена Омфали,¹² делови абакуса од пешчара, једноставне израде и без профилације, као и комади архитектонске пластике из позног средњег века (Сл. 9).¹³

Североисточно од ове групе споменика, већа концентрација средњовековних цркава уочава се у околини Царичиног града (Сл. 3). Реч је о црквама у Штулцу, Мрвешу, Бачевини, Врбовцу, и Ивању. У овим грађевинама и око њих су присутне сполије из рановизантијског периода.

У цркви св. Илије у Штулцу, подно Царичиног града, у оквиру рановизантијског ромбоидног утврђења мањих димензија, узидан је један капител и део другог (Сл. 10.1-2). У унутрашњости цркве на месту часне трпезе постављена је изврнута база стуба која лежи на постаменту стуба и делу стуба (Сл. 10.3).¹⁴ Капители из св. Илије припадају врсти јонских капитела са импостом, који се одликују спојеним капителом и импостом у јединствен блок, са кружном доњом површином и квадратном горњом равни импоста. Јонски део капитела срастао је са импостом, а волуте у виду две трака, које се увијају, представљају најмаркантнији део украса, чиме је остварена превага јонског дела у односу на импост. Предња страна обележена је наглашеним повезаним волутама, из чијег се средишта два акантусова листа рачвају ка бочним странама импоста, док је у средишту

¹¹ P. Petrović, *nav. delo*, 121-123, nos. 109; S. Stamenković, *nav. delo*, 168-169, kat. 193.3.

¹² P. Petrović, *nav. delo*, 121, 122, no. 110; S. Stamenković, *nav. delo*, 96, 164, kat. 180.2, sl. 83.

¹³ С. Ерцеговић-Павловић, Д. Костић, *нав. дело*, 67-69, кат. 118.

¹⁴ С. Ненадовић, О неким споменицима из Царичиног града и околине, *Музеји* 5, 1950, 140-166, 158-159.

Сл. 13. Рановизантијски капител из цркве у Мрвешу
 Fig. 13. Early Byzantine capitel from the church in Mrveš

Сл. 14. Црква св. Пантелејмона у Бачевини
 Fig. 14. Church of St. Panteleimon in Bačevina

Сл. 15. Рановизантијски капител и стуб из цркве св. Пантелејмона у Бачевини

Fig. 15. Early Byzantine capitel and column in the church of St. Panteleimon from Bačevina

приказан крст. Најближе аналогије овом типу капитела потичу из цркве са криптом на Царичином граду, из Богородичине цркве у Куршумлији и из Ћурлина код Ниша.¹⁵ Истог типа је и капител из цркве св. Петке у Рудару (Сл. 11), поменуто у даљем тексту.

¹⁵ Ђ. Стричевић, Рановизантиска црква код Куршумлије, *Зборник радова*

Сл. 16. Црква у
Врбовцу
Fig. 16. Church in
Vrbovac

Сличан капител налази се и у цркви у селу Мрвешу (Сл. 12-13).¹⁶ Реч је о једнобродној цркви са полукружном апсидом и нартексом, која се на основу очуваних осликаних фрагмената фресака датује у другу половину 16. века.¹⁷ Античке опеке су уочене у зиду апсиде ове цркве и на пиластрима. Поменути капител налази се у олтарском простору. Постављен је на фрагментовано стабло стуба и украшен је веома профилисаним тракама са увијеним волутама. Опредељен је у рани јустинијански период и вероватно је донет са Царичиног града.

У цркви св. Пантелејмона у Бачевини (Сл. 14) на месту часне трпезе налази се стуб са јонским импост капителом (Сл. 15). Капител је једноставног тектонског облика са рашчлањеним и масивним недекорисаним импостом који се завршава плитким абакусом. Доњи део капитела чине плитке, слабо наглашене балустре, без орнамента.¹⁸ Најближе аналогије овом капителу налазимо у примерцима из портика Принципије на Царичином граду.¹⁹ Слични овима су и капители изложени

Сл. 17. Рановизантијски капител и стуб из цркве у Врбовцу

Fig. 17. Early Byzantine capitel and column from the church in Vrbovac

Византолошког института 2, 1953, 179–196, 185, сл. 3; Н. Спремо-Петровић, *Базилика са криptom у Царичином Граду*, *Старинар* III-IV/1952-1953, Београд 1955, 175, сл. 5, 12; И. Николајевић-Стојковић, *нав. дело*, 52, сл. 86–87.

¹⁶ S. Stamenković, *нав. дело*, 100, 127, kat. 22.1, sl. 91d.

¹⁷ С. Ерцеговић-Павловић, Д. Костић, *нав. дело*, 72–73.

¹⁸ S. Stamenković, *нав. дело*, 100, 129, kat. 31.3–4, sl. 91a.

¹⁹ B. Bavant, M. Petrović, Proposition de restitution architecturale, *Caričin Grad II: Le quartier sud-ouest de la Ville Haute*, B. Bavant, V. Kondić, J.-M. Spieser (éds.), Bel-

Сл. 18. Рановизантијски капител и стуб из цркве у Ивању
 Fig. 18. Early Byzantine capitel and column from the church in Ivanje

у Народном музеју у Лесковцу, који потичу из цркве св. Илије у Лесковцу. Реч је о капителима од црвенкастог андезита (?) са једино украшеним балустрама са стилизованим издуженим листовима у виду два издужена снопа. Према Ноелу Дивалу, овај капител је доспео из утврђења у Злати.²⁰ Реч је о најмање оригиналном типу капитела који се среће на подручју целог источног Медитерана.

У Врбовцу, у сеоској цркви, за часну трпезу употребљени су импост капител и делови стуба (Сл. 16-17). Испред цркве налази се део још једног капитела са израженим волутама и база стуба. Иста ситуација забележена је и у селу Ивање, у цркви на сеоском гробљу, где су фрагментовани стуб и капител са псеудо волутама и плитким импостом који се стапа са абакусом, искорисћени такође као часна трпеза (Сл. 18).²¹

Важно је поменути и јонске импост капителе из Рудара. Премда се црква св. Петке у Рудару налази у средишњем делу Лесковачке котлине (Сл. 3), изван подручја жупе Подгора, рановизантијска камена пластика из ове цркве веома је значајна за изучавање дистрибуције сполија на ширем простору котлине. Према расположивим подацима, у поменутој цркви налазила су се четири капитела, од којих су два 1933. године однета у Велику Грабовницу, један у Велико Трњане и један у Народни музеј у Лесковцу. Испред цркве у Рудару налази се и база стуба са високим постаментом четвртастог облика.²² Примерак капитела који се чува у Лесковцу припада добро познатом типу јонског импост капитела (Сл. 11) који налазимо у оквиру бројних цркава на Царичином граду, у епископској цркви, крстообразној и још неоткривеној базилици у југоисточном углу Доњег града. Ради се о типу капитела код кога је јонски део јасно наглашен, са јастуцима који испадају ван косине импоста. Предња страна је обележена наглашеним волутама које су повезане и из чијег се средишта рачвају два акантусова листа ка бочним странама импоста, док је у средишту приказан

grade-Rome, 1990, 87–122, 107–112, figs. 97–99, 111.

²⁰ N. Duval, V. Popović, *Caričin Grad III: L'acropole et ses monuments (cathédrale, baptistère et bâtiments annexes)*, Belgrade-Rome, 2010, 356–357, fig. V, 41 g.

²¹ С. Ненадовић, *нав. дело*, 155–157.

²² S. Stamenković, *нав. дело*, 80, 100, 156–157, kat. 145.1–2, sl. 70, 91b.

крст. Бочне стране ових капитела биле су декорисане на исти начин са листовима који су се рачвали, и средишњим малим изданком. Невидљива страна капитела често је била неукрашена. Слични капители, као што смо већ поменули, осим на Царичином граду и у његовом непосредном окружењу (црква св. Илије у Штулцу и црква у Мрвешу) нађени су и у Богородичиној цркви код Куршумлије и у Ћурлинама код Ниша.²³

Преглед рановизантијских капитела који су чинили део црквеног инвентара у средњовековним црквама и црквама новог доба на простору Лесковачке котлине, у области некадашње жупе Подгора, указује на вишевековно разношење архитектонске пластике са Царичиног града. Посебно место заузимају капители и стубови, који су у секундарној употреби заменили часну трпезу изгубивши своју примарну архитектонску улогу.

Према И. Николајевић-Стојковић, јонски капители са импостом из Царичиног града заузимају посебно место међу капителима ове врсте и дело су локалне провинцијске радионице која је развила особен стил.²⁴ Значај локалних мајстора у изради архитектонске декоративне пластике из цркве у оближњој Бреговини подвлачи и Мирослав Јеремић.²⁵ Исто тако, уломци камене пластике из Пустог Шилова и Леца указују на постојање и других радионица, што говори о значају рановизантијске архитектуре на овим просторима. Недавно откриће пет нових базилика на Царичином граду, и податак да је у самом граду и његовом окружењу до сада забележено 15 базилика, потврђује да је реч о изузетном духовном и верском центру - архиепископском средишту, али вероватно и ходочасничком месту.²⁶ Осим тога, недавна истраживања на простору Радиновца и Рујковца и откриће нових базилика - укупно четири - свакако показују да се остаци нових рановизантијских базилика могу очекивати на простору Лесковачке котлине. Посебно треба истаћи и континуитет коришћења ових кулних места, који се у неким случајевима, када је у питању простор Газдара и Леца, на пример, можемо пратити од римског, рановизантијског, преко средњовековног периода, до наших дана, на шта указује и мото окупљања на симпозијуму у Нишу - Византија кроз време и простор.

²³ Ђ. Стричевић, *нав. дело*, 185, сл. 3; Н. Спремо-Петровић, *нав. дело*, 175, сл. 5, 12; И. Николајевић-Стојковић, *нав. дело*, 52, сл. 86–87.

²⁴ И. Николајевић-Стојковић, *нав. дело*, 51–53.

²⁵ М. Јеремић, La sculpture architecturale de l'église de Bregovina, *Starinar LIII/LIV*, Београд 2004, 111–137.

²⁶ V. Ivanišević, Caričin Grad (Justiniana Prima): A New-Discovered City for a 'New' Society, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies*, Belgrade, 22–27 August 2016, Plenary papers, ed. S. Marjanović-Dušanić, Belgrade 2016, 107–126.

Sonja Stamenković, Vujadin Ivanišević

(Institute of Archaeology, Belgrade)

EARLY BYZANTINE ARCHITECTURAL DECORATIVE SCULPTURE IN MEDIEVAL CHURCHES IN THE ŽUPA OF PODGORA

The western parts of the Leskovac Basin that encompass the northern slopes of Goljak mountain, the eastern edges of Radan mountain and large part of the Pusta reka Valley make an integral part of the medieval district of Podgora. According to the preserved written sources this area was densely populated in the medieval period. The dense population is also evidenced by the large number of monuments, in particular, churches and cemeteries. In many churches in the area of Podgora the presence of Roman, early Byzantine and medieval *spoliae* are recorded. The first group of churches are those situated in the far west part of the Leskovac Basin, in the villages of Gazdare, Lece and Pusto Šilovo. Thence northeast, a higher concentration of medieval churches with Roman and Early Byzantine *spoliae* is noticed in the area around the Caričin Grad, in the villages of Štulac, Mrveš, Bačevina, Vrbovac and Ivanje. The decorative architectural sculpture, mostly capitals and part of columns are used in the altar space as the Holy Table, and in some cases, as elements of the architecture. Overview of the capitals in secondary use in the medieval churches and in the churches of a new era in the broader area of Caričin Grad point to the importance that this early Byzantine city had after its disappearance from the historical scene. Architectural elements, as other building materials, have been relocated around in the wider city area for centuries. The Ionic impost capitals from Caričin Grad occupy a special place among the capitals and are products of local provincial workshop that has developed a distinctive style. The importance of local artisans, concerning the architectural decorative sculpture found in the church in a nearby Bregovina, is also underlined in the literature. Also, pieces of decorative sculpture from the villages of Pusto Šilovo and Lece indicate the existence of other workshops, that points to the importance of early Byzantine architecture in this region. The recent discovery of five basilicas at Caričin Grad, and the fact that in the city and its surroundings so far were discovered 15 basilicas, confirm that it is an exceptional religious center - archbishopric, as well as probably pilgrimage site also. In addition, recent research in the area of Radinovac and Rujkovac and the discovery of new basilicas there, as well - a total of four - certainly indicate that new remains of the early Byzantine basilicas can be expected in the other parts of the Leskovac region. It is important to emphasize the continuity of these sacred places, which in some cases, when it comes to Gazdare and Lece, for example, can be traced back to the Roman and early Byzantine time, through the medieval period, up to the present day.